

Бобрик Володимир Іванович
доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, завідувач
лабораторії захисту суб'єктивних прав
відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН
України

ПОНЯТТЯ «ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ»

Одним із базових категорій цивільного судочинства є поняття «справа» («цивільна справа», «судова справа»). Не зважаючи на широке використання терміну «справа» в ЦПК України, так само як і в ГПК України, зазначені Кодекси не закріплюють його визначення. Натомість в КАС України термін «адміністративна справа» визначено як переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір (п. 1 ч. 1 ст. 4). Варто звернути увагу на те, що у всіх цивілістичних процесуальних Кодексах України термін «справа» в багатьох статтях фактично ототожнюється з терміном «спір». Також непоодиноким є їх вживання в одному словосполученні «справи у спорах» (наприклад, ч. 4 ст. 257 КАС України, ч. 1 ст. 20 ГПК України, ч. 4 ст. 274 ЦПК України), що очевидно є тавтологією з огляду на їх співвідношення як видового і родового поняття.

Легальне визначення поняття «судова справа» закріплене в пп. 1.2.1 пункту 1.2 Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30: «судова справа – позовні заяви, скарги, матеріали кримінального провадження, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, а також судові процесуальні документи, що виготовляються судом» [19]. Подібний «канцеляристський» погляд на поняття цивільної справи поділяє О. М. Чашин, який визначає цивільну справу як сукупність документів, що стосуються до одного цивільно-правового спору, що розміщені в окремому обгортку [24, с. 12]. Проте таке розуміння судової справи не можна визнати

загальним, оскільки воно має спеціальне значення суто для потреб судового діловодства. В ЦПК України таке поняття позначається терміном «матеріали справи» (ч. 2 ст. 8, ч. 9 ст. 14, ч. 7 ст. 33 тощо), який точніше відображає його сутність.

В літературі висловлювались різні думки з приводу поняття цивільної справи. Частина науковців не дають його визначення, а лише вказують на його збірний характер. Так, М. К. Толчєєв вважає, що цивільні справи – це справи, пов'язані з вирішенням судом різноманітних конфліктів, що виникають з широкого спектру правовідносин (цивільних, публічних, трудових, сімейних, житлових земельних тощо) [13, с. 3]. Такого роду дефініції містять в собі коло, адже визначальне поняття («справи, пов'язані») не визначає зміст визначуваного («цивільні справи»).

Традиційний погляд на поняття цивільні справи, на думку М. С. Шакар'ян, полягає в тому, що такі справи охоплюють значну кількість правових конфліктів, що вирішуються судом, які виникають з різних правовідносин, а також справи окремого провадження, метою яких є захист законних інтересів шляхом встановлення юридичних фактів, правового статусу громадянина або майна [6, с. 8]. Однак і таке визначення містить таку ж саму логічну помилку (частково містить коло), а також є неконкретним з огляду на вживання оціночних понять «значна кількість» і «різні правовідносин».

З огляду на значення рішень ЄСПЛ для української правової системи концепт поняття «справа», на наш погляд, слід виводити з прецедентної практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10], в якій закріплено концепт права на справедливий суд. В контексті досліджуваної проблеми слід звернути увагу на два аспекти цього конвенційного права: 1) суд розглядає справи, 2) суд вирішує спори щодо прав та обов'язків цивільного характеру. І якщо перший аспект в юридичній науці є аксіоматичний і не потребує додаткового тлумачення, то з приводу другого аспекту маємо широку практику ЄСПЛ, пов'язану із застосуванням ч. 1 ст. 6 Конвенції. Так, ЄСПЛ вважає, що можливості застосування цієї статті до

цивільних правовідносин, перш за все, залежать від наявності «спору». По-друге, спір має стосуватися «прав та обов'язків», які хоча б навіть суперечливо, але мають визнаватися національним законодавством. І нарешті, по третє, ці «права та обов'язки» мають бути «цивільними» згідно із Конвенцією, хоча ст. 6 не передбачається їх особливий зміст у законодавстві держав-учасників Конвенції [20]. Слід звернути увагу на те, що серед дослідників немає єдності думок з приводу поширення ч. 1 ст. 6 Конвенції на сферу цивільної юрисдикції. Так, Н. Ю. Сакара зазначає, що всі справи, які вирішуються в межах цивільного судочинства, стосуються прав, свобод та інтересів, які підпадають під визначення «цивільні» в контексті ч. 1 ст. 6 Концепції. Однак, враховуючи зміст норм ЦПК, що унеможливають наявність спору про право в справах наказного та окремого провадження, можна стверджувати, пише вказана авторка, що гарантії, закріплені в п. 1 ст. 6 Конвенції, розповсюджуються лише на справи позовного провадження [9, с. 15]. Інша ж дослідниця цього питання Т. А. Цувіна, поділяючи позицію тих науковців, які відстоюють відсутність спору про право у межах наказного та окремого провадження [16], доводить, що ця стаття має поширюватися не тільки на процедуру позовного провадження, але і на процедури наказного та окремого проваджень, а також на добровільний арбітраж такою мірою, якою це не суперечать їх сутності [22, с. 990-999]. Загалом слід відзначити, що практика ЄСПЛ з цього приводу передбачає доволі широке тлумачення «цивільних прав і обов'язків», а тому поширюється й на справи, які в Україні розглядаються в порядку окремого провадження (справа «Горбатюк проти України» [20]; справа «Наталія Михайленко проти України» [1] та інші).

Поняття «цивільна справа» (чи «справа в цивільному судочинстві») слід визначати також з огляду на конституційну засаду, закріплену в ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. З такого конституційного положення вбачається, що законодавець до родового поняття «справа», окрім

кримінальних обвинувачень проти особи, що не стосується предмету цієї роботи, включає: а) будь-які спори щодо прав та обов'язків особи; б) інші справи у передбачених законом випадках. Таким чином, поняття «спір» є видовим щодо родового поняття «справа» [3, с. 52-56], яке охоплює також інші передбачені законом справи.

Цивільна юрисдикція згідно з ч. 1 ст. 19 ЦПК України, так само як і згідно з Конституцією України, поширюється, насамперед, на спір про права та обов'язки, що є видом цивільної справи. В юридичній літературі та процесуальному законодавстві спір про права та обов'язки, зазвичай, іменують «спором про право» [2; 11; 14; 15]. Не зважаючи на те, що термін «спір про право» застосовується в ЦПК України (ч. 4 ст. 294, ч. 4 ст. 315), з приводу його правової природи, сутності та змісту серед процесуалістів триває наукова дискусія. Деякі автори вважають, що спір про право є категорією матеріально-правовою [4, с. 11; 17], інші – процесуальною [8, с. 21]. Крім цих поглядів на юридичну природу правового спору, висловлювались думки про те, що спір про право є явищем, що розвивається, тобто перетворюється з матеріально-правового в процесуальне [7, с. 93], а також про існування двох аспектів розуміння поняття спору про право – процесуального та матеріально-правового [6, с. 13]. Саме останній підхід, на наш погляд, найповніше розкриває правову природу спору про право, адже він зароджується та існує в матеріально-правовій площині, проте при зверненні до суду за його вирішенням відповідний спір він набуває ще й процесуальних властивостей, не втрачаючи своєї матеріально-правової сутності та змісту.

З аналізу правової літератури вбачається, що поняття «спір про право» означає наявність розбіжностей (суперечностей) між суб'єктами правовідносин з приводу їх взаємних прав і обов'язків, що вказує на його широке розуміння. В процесуальному ж аспекті спір про право визначається наявністю перешкод на шляху здійснення особою права, які можуть бути усунуті за допомогою рішення суду. Такі перешкоди бувають різноманітними, зокрема, пов'язаними з тим, що зобов'язана особа в добровільному порядку не виконує своїх

обов'язків, а тому реалізація відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи буде можливою лише у примусовому порядку або у разі отримання офіційного підтвердження судом певних юридичних фактів чи стану фізичної особи. З цього приводу М. Д. Матієвський зазначає, що поняттям «правовий спір» охоплюється два види спорів, вирішення яких віднесене до відання суду. Ними є спори про право та спори про юридичні факти. Спори про право в цивільному процесі вирішуються в позовному провадженні, спори про юридичні факти – в окремому провадженні [12, с. 107]. Такий підхід до розуміння спір про право є широким, адже передбачає, що такий спір присутній у всіх цивільних справах [2, с. 68].

Як зазначає А. В. Нижний, прослідковується неоднозначне розуміння цього поняття законодавцем та судами, які залежно від виду провадження у цивільному процесі під спором про право розуміють: у позовному провадженні – заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів; у наказному провадженні – недостатню обґрунтованість заявленої до суду вимоги про захист порушених прав заявника внаслідок недостатності доказів порушення його прав або виникнення у нього права вимоги, заперечень боржника проти існування обов'язку перед заявником (кредитором), обґрунтованості таких заперечень тощо; в окремому провадженні – конфлікт інтересів заявника та хоча б однієї із заінтересованих осіб внаслідок заперечення такої особи проти задоволення заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або неоспорюваних прав, а також можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб внаслідок задоволення відповідної заяви. З огляду на це вказаний автор робить висновок про те, що у всіх трьох видах провадження в цивільному процесі спору про право надають різні характеристики. Оскільки спір про право розглядається виключно у позовному провадженні та в силу цього є критерієм для розмежування справ позовного, наказного та окремого проваджень,

зазначений автор вважає, що загальну концепцію спору про право слід будувати виходячи саме із його розуміння у позовному провадженні [15, с. 31].

Ненашев М. М. ототожнює поняття спору про право та судової справи та визначає спір про право як об'єктивну виражену суперечку двох сторін, яка складається з юридичної вимоги однієї сторони (адресанта), якому протистоїть правове положення другої сторони (адресата), тобто факт-стан особи як суб'єкта права, за яким застосування примусу до нього можливе тільки з санкції державних органів [14].

Досліджуючи співвідношення судової справи та спору про право, В.Г. Перепелюк зазначає, що судова справа – це не просто спір про право, а спір переданий до суду і прийнятий судом до розгляду. Тому справою слід вважати ті елементи спору (сторони, предмет і підстави спору), які визнані судом. Цей автор визначає поняття судової справи (для цивілістичних видів судового процесу) як правове питання, яке виникло з певного виду матеріальних правовідносин і передане на розгляд суду цивільної, господарської чи адміністративної юрисдикції. І в цьому контексті під правовим питанням, на думку В. Г. Перепелюка, слід розуміти будь-яке клопотання про сприяння (в тому числі захист) у реалізації прав, свобод, інтересів приватних осіб, інтересів держави та суспільства. Такі міркування щодо співвідношення спору про право та судової справи, на думку зазначеного автора, є справедливими і для співвідношення безконфліктного (безспірного) правового питання та судової справи з деякими відмінностями, що обумовлені правовою природою безспірних правових питань (відсутність сторін, відсутність спору) [21, с. 9-13].

Таким чином, в цивільному процесуальному законодавстві та науці спостерігається семантична невизначеність з приводу того, що ж саме розглядають і вирішують суди цивільної юрисдикції – спір, справу чи провадження. Цілком підтримуючи вищевказану думку В. Г. Перепелюка, слід наголосити на тому, що в цивільному судочинстві, на відміну від адміністративного та господарського, з огляду на загальну цивільну

юрисдикцію розглядають як спори про право, так і безспірні правові питання, які є як передумовою, так і змістом цивільної справи. При цьому цивільна справа виникає лише у разі передачі особою відповідного правового питання (позову чи заяви) на вирішення суду за встановленою законодавством процедурою та існує лише в межах її розгляду судом. Спір же про право як правовий конфлікт може існувати поза судовою справою (судочинством), як до її відкриття, так і після її припинення.

З огляду на викладене вище, під цивільною справою слід розуміти правове питання, що підпадає під цивільну юрисдикцію (ч. 1 ст. 19 ЦПК України), передане на вирішення суду в порядку цивільного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Judgment The European Court of Human Rights 30.05.2013. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2249069/11%22%5D%7D>.

2. Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: зб. доп. та тез повідомл. учасників цивільно-прав. секції всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.); Ред. Кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66-70.

3. Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 52-56.

4. Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе : учеб. пособие / под ред. Н. А. Чечиной. Владивосток : Дальневосточ. ун-т, 1972. 134 с.

5. Гражданское процессуальное право : учебник / [С. А. Алехина, В. В. Блажеев, А. Т. Боннер и др.] ; под ред. М. С. Шакарян. М. : Велби ; Проспект, 2004. 584 с.

6. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Л., 1974. 31 с.

7. Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса / редкол.: А. Булота, С. Вансявичюс, И. Жеруолис, А. Жюрлис ; отв. ред. Е. Пальскис. Вильнюс : Минтис, 1969. 204 с.

8. Зайцев И. М. Сущность хозяйственных споров. Саратов : Саратов. ун-т, 1974. 157 с.

9. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
11. Лузан Т. Спир про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 372–376
12. Матиевский М. Д. Спор о праве и гражданское дело. *Правоведение*. 1978. № 2. С. 104–108
13. Настольная книга судьи по гражданским делам. 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. Н. К. Толчеева. М. : Велби ; Проспект, 2008. 650 с.
14. Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2011. 30 с.
15. Нижний А. В. Спир про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3(175). С. 26-34.
16. Окреме провадження: монографія. За ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 312 с.
17. Побирченко И. Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 1.2.719. Киев, 1971. 31 с.
18. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>.
19. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. С. 5-14. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.
20. Рішення ЄСПЛ від 07.11.2019. Справа «Горбатюк проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e60#Text.
21. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. 192 с.
22. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2012. № 4. С. 990–999.
23. Чашин А. Н. Гражданский и арбитражный процесс : учебник. М. : Дело и сервис, 2010. 688 с.